DE LEIDSCHÉ LAKENNIJVERHEID IN DE MIDDELEEUEWEN.

Dr. N. W. POSTHUMUS, de Geschiedenis van de
Leidsche lakenindustrie. I. de Middeleeuwen. 1908.

Wanneer men over middeleeuwsche bedrijven spreekt, denkt de hoorder allereerst aan takken van locale nijverheid, die volkomen door het gilde worden beheerscht. Hij stelt zich eene maatschappij voor, waarin elk arbeider door regelmatige opklimming op den ladder des bedrijfs het meesterschap kon bereiken, dat hem de zekerheid van een menschwaardig bestaan verschafte. Hij is maar al te zeer geneigd aan te nemen, dat de regeling van den arbeid, die de gildetijd medebracht, uit den arbeid zelve was voortgekomen en in hem wortelde. Dat alles is eene dwaling, die het nuttig en noodig is met kracht te bestrijden, omdat vermeden moet worden valsche idealen te kweeken, die ook onze tegenwoordige arbeidswetgeving op verkeerde wegen zouden kunnen leiden.

Geen gunstiger terrein om dien strijd te aanvaarden dan de geschiedenis der lakennijverheid. Het is reeds een statige rij monographiën, die aan deze nijverheid is gewijd, sedert Gustav Schmoller en zijn medearbeider Wilhelm Stieda in 1879 hun beroemde werk: die Strassburger Tucher- und Weberzunft schreven. Reeds Brentano had waarschuwend den vinger opgeheven, toen Marx ¹⁾ den hersenschim van den unabhängigen Arbeiter van het oude Neurenberg of 't grijze Brugge te voorschijn riep. Schmoller en zijne opvolgers hebben het groote materiaal bijeengesleept, dat den ellendigen toestand der arbeiders van de lakennijverheid duidelijk maakt. Die toestand was dezelfde in Vlaanderen, ²⁾ in Engeland, ³⁾

¹⁾ das Kapital, IIe Ausgabe, 1872, blz. 344.

²⁾ H. Pirenne, Histoire de Belgique, Tome I 2e Ed., 1902 en Rudolf Häpke, Brügge's Entwicklung zum mittelalterlichen Weltmarkt, 1908.

³⁾ W. J. Ashley, Histoire et doctrines économiques de l'Angleterre, tome II, 1900, Ch. III. l'industrie de la laine.

in Florence ¹⁾ zoowel als in Nederland. Het is des heeren Posthumus' groote verdienste dit laatste te hebben aangetoond in het boek, waarvan ik den titel hierboven gaf en waarover ik thans ga spreken.

Voordat ik echter daartoe overga, voel ik behoefte als inleiding de woorden aan te halen van een geschiedschrijver, die meer en beter dan andere doordrong tot de economische grondslagen der historische gebeurtenissen. Ik bedoel de heldere uiteenzetting van het lakenbedrijf bij H. Pirenne in zijne *Histoire de Belgique* ²⁾ »Dans ces grands centres manufacturiers les métiers de la laine apparaissent sous un aspect bien différent de celui que présentent en règle générale, les corporations ouvrières au moyen-âge. La cause de cette différence est facile à saisir. Au lieu de produire comme les autres métiers, pour le marché local, ils produisent en grand pour l'exportation. Le tisserand, le foulon, le teinturier ne ressemblent en rien au boulanger, au forgeron ou au savetier. A la fois artisans et marchands ceux-ci vendent directement à leurs clients les produits de leur travail, ceux-là au contraire sont réduits au rôle de purs ouvriers industriels. Ils ne se trouvent pas en contact avec le public, ils n'ont de rapports qu'avec les entrepreneurs qui les occupent c'est à dire avec les drapiers. Ce sont les drapiers qui leur distribuent la laine qu' ils mettent en oeuvre et ce sont encore les drapiers qui vendent à la halle les pièces d'étoffe achevées. Entre le négociant et le fabricant existe donc une séparation très nette: le premier est un capitaliste, le second un salarié; le labeur de l'un ne sert qu'à alimenter le commerce de l'autre et le travailleur industriel se voit en définitive subordonné au marchand. Partout l'échevinage abandonne à la gilde marchande la haute main sur les métiers de la draperie. En Flandre jusqu'à la fin du XIIIe siècle la gilde surveille et régit les diverses branches de la fabrication.

Les multitudes ouvrières des grandes villes paraissent avoir vécu dans une condition assez rapprochée de celle des modernes prolétaires. Leur existence était précaire et livrée à la merci

¹⁾ A. Doren. Studien aus der Florentiner Wirtschaftsgeschichte. Band I. die Florentiner Wolltuchindustrie, 1901.

²⁾ Tome I, 2e Ed. 1902, blz. 257—260 en Tome II, 1903, blz. 55—56.

des crises et des chômages. Que l'ouvrage vînt à manquer, que l'exportation des laines anglaises fût interdite, les métiers partout cessaient de battre et des bandes de sans-travail se répandaient par le pays.

La situation de ces grands métiers sur lesquels reposait la richesse du pays était bien inférieure en stabilité et en indépendance à celle des autres corporations. De là la turbulence et l'esprit de révolte qui leur sont si souvent reprochés et dont ils ont d'ailleurs donné tant de preuves Ainsi les tisserands, les foulons, les teinturiers forment une classe à part au milieu de la bourgeoisie. On les considère comme des êtres inférieurs et on les traite comme tels.

Les traits par lesquels on a coutume de caractériser l'industrie du moyen-âge ne s'appliquent point à eux et empiètent en quelque sorte sur l'avenir, ils nous montrent déjà au XIIIe siècle le spectacle que l'industrie à domicile a généralisé dans toute l'Europe après la Renaissance."

Aldus is de toestand van het lakenbedrijf in de Middeleeuwen op enkele uitzonderingen na overal, waar voor den wereldhandel wordt gewerkt. Geen gildeordering, berekend op locale consumptie, is in staat geweest in den toestand van onderworpenheid aan de zeer wisselvallige handelskansen van den kapitalistischen ondernemer eenige wijziging te brengen. In het bedrijf van wever, voller, verver werkte niet de meester met gezellen en leerlingen met eigen werktuigen en gereedschappen aan eigen grondstof op eene wijze zooals hij in den kring zijner vakgenooten billijk en betamelijk had gevonden. Neen, de drapenier verschaftte aan ieder de te bewerken grondstoffen, deed hen meestal arbeiden aan door hem verschaftte werktuigen. Het bedrijfstoezicht was in zijn hand, of in die van de met hem bevriende overheid. Over den verkoop van het voor zijne rekening vervaardigde product beschikte hij alleen en de gilden der wevers, der vollers en der ververs hadden slechts toe te zien dat de over dezen genomen maatregelen werden nageleefd.

Met veel minder materiaal dan waarover wij thans te beschikken hebben, was reeds Pringsheim ¹⁾ tot dezelfde conclusie gekomen ,

¹⁾ O. Pringsheim. Beiträge zur wirtschaftlichen Entwicklungsgeschichte der vereinigten Niederlande, im 17 und 18 Jahrhundert, 1890, blz. 30.

toen hij schreef: „Neben dem für den Lokalbedarf arbeitenden Handwerk gab es Gewerbe, die ihren Absatz auf dem Weltmarkt fanden, vor allem die Wollindustrie. Allein obwohl ihr Export nach Millionen von Gulden zählte, eine manufakturmäßig betriebene Grossindustrie war sie doch nicht. Eine Hausindustrie mit vielen kleinen Meistern und kleinen Verlegern, das was die höchstentwickelte Industrie, die die Niederlande aufzuweisen hatten.“

Tot goed begrip van het bedrijf der Nederlandsche lakenindustrie verdient het aanbeveling steeds in het oog te houden, dat de nijverheid ten onzent eene jongere zuster is van de Vlaamsche en eene oudere van de Engelsche. Dat wil zeggen dat op het zelfde tijdstip noch de inrichting van, noch de wetgeving op het bedrijf gelijkvormig zijn in de drie genoemde landen. Geografisch heeft zich de lakennijverheid ontwikkeld uit Artois en Fransch-Vlaanderen over Ieperen, Gent en Brugge naar Brabant, waar ze eerst haren hoogsten bloei in de 14^e bereikt in Leuven, Brussel en Mechelen. In de laatste jaren van de 13^e eeuw komt Nederland aan de beurt, eerst Maastricht en Roermond, dan Dordrecht, Middelburg, Zierikzee en Reimerswaal, Goes, 's Hertogenbosch, Bergen op Zoom, Grave, Helmond en tal van groote en kleine steden van Holland als Delft, Gouda, Leiden, Haarlem, Amsterdam, 's Gravezande, den Haag, van Friesland en Overijsel als Kampen, Stavoren en Deventer. Op het einde der 14^e en het begin der 15^e eeuw zou men slechts weinig plaatsen in ons land aantreffen, waar niet de bewijzen voorhanden zijn voor het bestaan der industrie. Het is er echter ver van af, dat de industrie in al deze steden eene gelijke plaats innam. Die plaats voor elke stad in het bijzonder aan te geven heeft ook Dr. Posthumes in zijn belangrijk eerste hoofdstuk over de Ontwikkeling der lakenindustrie in ons land tot het einde der 14^e eeuw niet beproefd. Dit ware dan ook bij den stand der huidige kennis van onze vaderlandsche nijverheid den schrijver eener monografie over de lakennijverheid te Leiden zoo goed als onmogelijk geweest. Maar ook zonder die kennis mag gevoegelijk worden aangenomen, dat de inrichting en de specificatie van de talrijke onderdeelen van het lakenbedrijf afhankelijk zijn geweest van de omstandigheid of voor lokaal gebruik of

voor de wereldmarkt werd geproduceerd. Wanneer wij met de enkele gegevens te rade gaan, die ons de schrijver van de Leidsche lakenindustrie levert, voelen wij ons geneigd met Pirenne ¹⁾ mede te gaan, als hij zegt: «A mesure que l'on avance dans le moyen-âge on voit l'industrie drapière se déplacer du sud vers le nord des Pays-bas.»

Engeland treedt veel later op als producent voor de wereldmarkt. «Wanneer wij de Engelsche lakenindustrie met de Nederlandsche en die van de Rijnsteden vergelijken», zegt Ashley ²⁾, «was zij daarbij ver ten achter. Er werd geen laken voor den export gefabriceerd en zelfs werd een groot deel der Engelsche navraag — en vooral naar lakens van fijnere qualiteit — gedekt door invoer uit den vreemde». Dit was de toestand in de 13^e eeuw. Het feit, dat Engeland de groote leverancier van de wol voor Vlaanderen, Brabant en Holland was, deed daar de oogen opengaan en de gelegenheid om eene nationale export-nijverheid in zijn land te vestigen opende zich voor Edward III, toen de bloedige nederlaag der vlaamsche ambachten in den slag bij Cassel in 1328 honderden werklieden uit Gent, Brugge en Leperen voor goed verbande. Van dat oogenblik af begint de Engelsche industrie zich onder de hooge bescherming der opvolgende koningen te ontwikkelen tot de hoogte, waarop zij de voornaamste wereldproducent wordt.

De vervorming van de nijverheid ten behoeve van locale afnemers in eene wereldproductie onder leiding van den kapitalistischen koopman in den vorm van huisindustrie heeft derhalve in Vlaanderen reeds lang haar beslag gekregen, als de Hollandsche steden nog in het eerste stadium verkeerden en op haar beurt is de Nederlandsche lakennijverheid reeds hare kinderschoenen ontwassen als in de Engelsche nog het weversgilde hoogtij viert. Het spreekt van zelf, dat niet alle Nederlandsche steden deze economische ontwikkeling hebben medegemaakt. In tal van steden van ons land is de lakennijverheid eene industrie gebleven, alleen arbeidende voor locale afnemers en daarom geschikter voor eene gilde-ordening naar het bekende model dan eene nijverheid, die een grooten omvang en eene uitgebreide arbeids-

¹⁾ l. c. I. blz. 253.

²⁾ l. c. II. blz. 223.

verdeeling en daarmede eene commercieele leiding behoeft om op de wereldmarkt mede te kunnen dingen.

Eene schets van wat ik zou willen noemen het eerste stadium van de lakenindustrie ontleent Dr. Posthumus ¹⁾ aan de Acte van bevestiging door Floris V in 1271 van de Statuten van de broederschap der Kooplieden te Middelburg. Het bedrijf is daar reeds tot eenige ontwikkeling gekomen. Eene vrij belangrijke arbeidsverdeeling blijkt reeds aanwezig te zijn; naast den wever, voller en verver worden nog genoemd de wolslager, spoeler en scheerder, verder de wolverkooper. Het handwerk is nog de organisatievorm van het bedrijf, maar reeds schijnt het voor te komen, dat voor anderer rekening wordt gewerkt. Een enkele wantsnijder laat wevers voor zich arbeiden. Deze heeft den alleenverkoop en detail van het laken. De leidende drapenier is nog onbekend.

In 1363 is de lakenuijverheid van Reimerswaal reeds een tusschenstadium ingetreden ²⁾. De zelfstandige meester-wever, die tevens zijn product per el verkoopt, is aan het verdwijnen. Een nieuwe klasse van producenten komt op: de ondernemer, die voor de onderdeelen van het arbeidsproces loonarbeiders in zijn dienst heeft. De voller, de kamster en de nopster zijn van hem afhankelijk; terwijl het ook nog voorkomt, dat hij evenals de wever zijn eigen lakens weeft en deze en détail verkoopt.

Omtrent den oudsten toestand te Leiden heeft Dr. Posthumus ³⁾ slechts weinig kunnen te weten komen. Uit een ordonnancie voor de vollers van 1363 heeft hij vernomen dat een groot aantal lakenreeders of drapeniers reeds toen aanwezig was. Zij verschaffen de grondstof aan de kamsters, spinsters en wevers en laten het laken verder „opreeden“ door de vollers en de ververs, de nopsters en de wiedsters. In 1396 eindelijk heeft de Engelsche wol binnen Leiden haar intrede gedaan en de Leidsche draperie heeft haar tweede stadium bereikt, waarvan de beschrijving verder het boek van den heer Posthumus gaat vullen.

Vóórdat de schrijver kon overgaan tot de bespreking van den toestand van allen, die in het bedrijf werkten, was het noodig den lezer bekend te maken met het technische proces

¹⁾ l. c. blz. 9 en 10.

²⁾ l. c. blz. 19.

³⁾ l. c. blz. 39—41.

van het bedrijf in de Middeleeuwen, omdat dit hemelsbreed verschilt van de tegenwoordige techniek. Veel hulpmiddelen stonden den schrijver hierbij niet ten dienste. Over het algemeen was de middeleeuwsche vakman niet mededeelzaam, wanneer het de fijne techniek van zijn vak betrof. Handboeken der techniek ontbraken. Aan verspreiding van vakkennis onder een grooter publiek bestond geen behoefte. Een zekere handleiding bij zijne uiteenzetting vond de schrijver evenwel in den „Trattato dell' Arte della Lana“, door A. Doren in zijn hiervoren genoemd boek ¹⁾ uitgegeven. Het ligt voor de hand dat eene beschrijving van het productie-proces te Florence niet volkomen op de Leidsche techniek zou passen. Deze laatste was alleen met eenige juistheid te kennen uit de aan de laken-industrie gewijde hoofdstukken van de middenieuwsche keurboeken der stad Leiden, in 1873 door Hamaker uitgegeven en de zes registers Keurboeken van de drape-rie, in handschrift op het Leidsche archief aanwezig. Aan het aldus moeizaam bijeengebrachte materiaal, neergelegd in schrijvers tweede hoofdstuk, ontleen ik het volgende:

Onmiddellijk bij de aankomst van de per schuit aangevoerde balen wol of vellen, worden deze nauwkeurig onderzocht onder toezicht der wardeins, de hoofdcontroleurs van het bedrijf, die telkens voor twee jaren door den Gerechte worden benoemd. De vellendragers brengen daartoe de vellen of de zakken naar een der Gasthuizen, waar het aangevoerde naar de kwaliteit door de gezworen vellenschieters wordt bijeengelegd. Onvoldoende waar wordt aanstonds uit de stad verwijderd. Eerst na deze deeling krijgen de drapeniers de beschikking over hun goederen. Ze laten ze in de wateren rondom de stad wasschen. Zoodra de vellen weder droog zijn geworden, wordt de wol er af geschoren en nogmaals gewasschen. De wol is thans gereed om geverfd te worden, voorzoover het betere wolsoorten betreft. De mindere soorten worden aan het stuk geverfd, als zij geweven zijn. De overheidszorg bij het weven daalt tot de kleinste bijzonderheden af. De wol komt voor het verven in handen van de blauwververs of van de roodververs. De eersten verven in de licht- en donkerblauwe, de zwarte en licht- en donker-groene kleuren. De roodververs leveren de licht- en donkerrood

¹⁾ l. c. blz. 484—493.

getinte, de paarse, de gele en taankleurige lakens en wol af. Nauwkeurig zijn omschreven de hoeveelheid verfstof, die de verfkuij moet bevatten om een zeker gewicht aan wol of lakens te verven, en de duur van het ziedingsproces, de verfstoffen, die geoorloofd zijn, de beitsmiddelen, die aangewend mogen worden.

Na het verfproces van de wol volgt het kammen. Zooals reeds gezegd is, valt het eerste verfproces voor de grovere wolsoorten weg, zoodat de grove wol gekamd wordt onmiddellijk na het wasschen. De wol wordt daartoe „gesmout“, d. i. ingesmeerd met olie of vet, waardoor zij lenig wordt en daarna eerst gekamd of gekaard, naar gelang van de qualiteit. De betere soorten worden gekamd, de mindere gekaard. De kammen, waarvan het aantal ijzeren tanden is voorgeschreven, worden bij de bewerking voortdurend verhit. De kortere wolharen worden van de massa afgescheiden, en mogen niet bij de verdere bereiding worden gebruikt.

Thans begint de taak der spinsters, die de wol in huis krijgen. Dit bedrijf was te Leiden een volkomen landelijk bedrijf, waarop het toezicht van overheidswege te wenschen moest overlaten. Door heel Holland, in steden en dorpen, wordt voor Leiden wol gesponnen. Eerst zeer laat mag zoowel het ketting- als inslaggaren met het wiel worden gesponnen (1527). Het gesponnen garen wordt dan gehaspeld en is tot verzending aan den wever gereed.

De wever windt daarop het garen op de spoelen, zet het vereischte aantal kettingdraden op het scheerraam en boomt het van daar op den kettingboom. Dan kan het eigenlijke weven een aanvang nemen. Het weefgetouw kwam in hoofdzaak met ons weefgetouw overeen; het moest in den regel bediend worden door twee mannen. Heeft het laken de vereischte lengte, dan wordt het afgemaakt door het haakgaren, dat evenals de lijst (zelfkant) uit dikkere of anders gekleurde draden bestaat. Terwijl het laken op het getouw staat, heeft het overheidsonderzoek naar de deugdelijkheid van grondstof en bewerking plaats door de daartoe bevoegde beambten, de printers.

Nu kan het laken „upgereed“ worden. Voor de verwijdering van oneffenheden en knoopen bedient zich de nopster en wiedster van scherpe ijzers of messen. Het laken gaat dan naar de vollerij, waar het eerst gereinigd wordt van vet en vuilen daarna in de volkom terecht komt om ingetreden te worden

met de voeten. Volmolens zijn in Leiden vóór het beleg onbekend, terwijl zij elders reeds lang in gebruik zijn ¹⁾. In de kuip of de „comme“ wordt warm water, volaarde, urine en boter vermengd en de zware voetenarbeid van den bijna geheel naakten voller doet het laken viltten, zoodat de draad van schering en inslag niet meer zichtbaar is.

Is nu het weefsel voldoende in elkaar gewerkt, dan wordt het gezuiverd van alle vette bestanddeelen. Na dit wasschen worden de lakens opgehangen om te drogen en daarna gekaard of geruwd met de kaardedistel. Ze worden dan naar de lakenramen aan de buitenzijde der stad gebracht, waar ze na de sterke krimping door het vollen, worden gerekt en nat opgehangen om in de zon te drogen. De wardeins hebben de bevoegdheid om lakens, die naar hun vermoeden te sterk zijn gerekt, af te doen nemen, op nieuw nat te maken en na te meten nadat zij wederom gedroogd zijn. Na de keuring door de wardeins kunnen de lakens voor goed van de ramen worden afgenomen om gebracht te worden naar het huis van den „uut-reeder“, den apprêteur, die er de laatste hand aan legt, ze vouwt op de voorgeschreven breedte, ze in de pers zet en ten slotte inpakt.

Het scheren van het laken behoort niet tot het drapeniersbedrijf. Dit geschiedt door de droogscheerders op bestelling van den klant, die het laken heeft gekocht. Dat is nu eenmaal de middeleeuwsche gewoonte ²⁾.

Onder de Nederlandsche lakens nam het Leidsche een zeer voorname plaats in. Hoewel het Leidens specialiteit nooit is geweest eerste kwaliteit laken te fabriceeren, zoogenaamde „puycken“ zooals te Delft werden gemaakt, staat zijn laken toch boven dat van alle andere steden van Nederland. Voor de Vlaamsche, Engelsche en Florentijnsche lakens moet het te Leiden gefabriceerde de vlag strijken. Het is wat men in moderne handelstaal zou noemen very good middling, een zeer

¹⁾ Te Kreuznach was een volmolen reeds in de 12^e eeuw bekend. te Kolmar 1392, te Straatsburg 1412, zie Schmoller, l. c., bl. 417.

²⁾ Aldus te Utrecht, zie Mr. S. Muller Fzn., de Gilden en het Regeeringstoezicht op handel en nijverheid in de Middeleeuwen, Gids 1897. Aldus te Straatsburg, zie Schmoller, l. c. 418 en 445. Anders te Brugge, zie Rudolf Häpke, l. c. blz. 202—3.

solide fabricaat, dat de eigenschappen van buitengemeene fijnheid miste en afzet kon vinden bij breede lagen der bevolking. Dit blijkt niet alleen uit den prijs, dien het Leidsche laken op buitenlandsche markten in vergelijking met andere lakens deed, doch ook uit het feit, dat het niet vervaardigd wordt in de fijne en teere modekleuren, waarvoor het Vlaamsche laken zoo beroemd was. De soliditeit der stof heeft het Leidsche laken te danken aan de vrij ver doorgevoerde arbeidsverdeeling, aan het uitnemende bewerkingsprocédé, aan het zeer strenge overheidstoezicht, maar niet minder aan de omstandigheid, dat bijna uitsluitend Engelsche wol tot zijn vervaardiging wordt gebruikt.

De zeer uitvoerige keuren, welke de lakenvervaardiging beheerschten, hadden betrekking bijna uitsluitend op de Engelsche wol. Het behoeft geen betoog dat deze als alle andere voorschriften van middeleeuwsche nijverheidspolitie niet anders beoogden dan volkomen waarborgen te verschaffen voor de deugdelijkheid van het product ten behoeve van den consument. Doch deze laatste is niet het doel der wetgeving. Althans, zoo ik mij niet bedrieg, deelt de politie op de draperie met alle andere middeleeuwsche nijverheidspolitie, om het even of deze door middel van en in den boezem der gilden werd uitgeoefend of — zooals hier — een voorwerp van directe overheidszorg uitmaakte zonder dat de gilden op de totstandkoming invloed uitoefenden en hunne overlieden het nijverheidstoezicht zelf in handen hadden, den algemeenen karaktertrek, die haar einddoel legt in het welzijn van het geheele bedrijf ter meerdere glorie van de stad *„ten poorteren oirbaer ende profijt“*. Dat onder deze poorteren allereerst moeten worden gerekend de drapeniers zelve en de eenigszins zelfstandige meesters, wien de draperie het leven nog had vergund, spreekt van zelf. De overheid immers was toch al te ruim samengesteld uit en door hen, die met die drapeniers en wellicht ook met enkele van die meesters vermaagschapt en bevriend waren, om het stadsbelang elders te zien dan in het welzijn van diezelfde dragers en vertegenwoordigers der nijverheid. Zulk eene alleszins verklaarbare politiek moest, zooals dr. Posthumus in een van de volgende hoofdstukken ¹⁾ uiteenzet, niet zelden uitloopen op

¹⁾ Zie Hfdst. V, blz. 294.

eene achterstelling van de belangen van de tallooze werklieden, wier lage loonen in tijden van achteruitgang de mededinging van de industrie te Leiden op buitenlandsche markten mogelijk maakten.

Invloed op de nijverheidsverordeningen, die door het Gerecht werden uitgevaardigd, hadden de gilden of corporaties te Leiden niet ¹⁾. Een gildedwang bestond niet; „wie poirter te Leiden is, die mach ambochte ende neringhe doen, hoe dat ghenoecht mach wesen“. Bevoegdheid om tot zekere hoogte hunne aangelegenheden zelf te regelen, bezaten de ambachten niet. De stedelijke regeering, voor een groot deel in handen der draperiers, heeft hun organisatie nooit tot eenige zelfstandigheid of macht laten komen. Zelfs mochten de ambachten niet vrijelijk vergaderen; daarvoor was de toestemming der overheid noodig. De gezworenen der vollers en wevers werden door het Gerecht benoemd, terwijl het minder hunne taak was de belangen der broeders te behartigen dan wel de overtredingen van de bedrijfskeuren op te sporen en de overtreders te bekeuren. Dat het hier eene algemeene nijverheidspolitiek gold, blijkt wel uit het feit, dat het eenige zelfstandige bedrijf, dat zooals hiervoren reeds werd gezegd buiten de draperie stond, het bedrijf der scheerders, in de late Middeleeuwen, in 1508, den gildedwang bekwam. Evenals op zoovele andere plaatsen in West-Europa ²⁾, werden de wevers en vollers te Leiden onmondig gehouden en niet met vrijen wil. Want even als elders heeft ook te Leiden de wevers- en vollersstrijd

¹⁾ Zie Hoofdstuk VI: de Corporaties, blz. 363—367.

²⁾ Volgens het oordeel van Inama Sternegg, *Deutsche Wirtschaftsgeschichte*, IV blz. 132, zijn de wevers overal de democraten geweest, die zich tegen de economische en politieke suprematie der draperiers hebben verzet. „Recht entfaltet haben die Weberzünfte sich nur an wenigen Orten“. Met de strenge opvatting van het gildewezen verdroeg zich de organisatie van de lakennijverheid niet, IV. blz. 331.

In 1280 was geheel Vlaanderen in opstand en overal stonden de wevers en de vollers vooraan. „Les artisans de la grande industrie textile plus nombreux et plus directement atteints que les autres par le régime en vigueur nous apparaissent partout à la tête du mouvement“. (H. Pirenne, l. c. I, blz. 354—357.)

A. Doren, l. c. deelt gelijksoortige feiten mede uit Florence, en Schmoller, l. c. geeft dezelfde verklaring voor de revolutionaire stemming der wevers in Straatsburg (blz. 463).

gewoed. Slechts eenmaal, na het grafelijk verbod in 1313 om gilden op te richten, sprongen zij uit den band. In 1393 keerden de ambachtslieden en vooral de vollers zich tegen den Raad en verlangden „gilden en hoeftmans” te hebben. De oploop werd echter onderdrukt en een honderdtal personen werden verbannen.

Het middeleeuwsche bedrijfsrecht te Leiden was dus allerm minst een recht naar het hart van hen, die bewonderend op den gildentijd terugzien. De overheid had de talrijke onderdeelen van het ingewikkelde lakenbedrijf uitvoerig geregeld zonder de minste inmenging toe te laten van hen, die bij den arbeid betrokken waren. En dit was niet een uiting van gezagsgevoel, maar eene onontwijkbare noodzakelijkheid bij een bedrijf, waar zeker nimmer overeenstemming zou verkregen zijn tusschen hen, die aan al de onderdeelen van het productieproces deelnamen. Op dit punt moet een klein verwijt den beschrijver der Leidsche lakenindustrie treffen, in zooverre hij heeft nagelaten aan te toonen, waarom de lakenindustrie, zooals die te Leiden werd uitgeoefend, ongeschikt was voor eene ordening naar gilderecht, terwijl zijn bouwstoffen al de daarvoor noodige gegevens bevatten.

Natuurlijk kan het mijne taak niet zijn in eene korte aankondiging dat gebrek aan te vullen. Met enkele woorden wil ik nochtans aanstippen, waarom de regeling van overheidswege onder invloed der drapeniers mij de eenige mogelijke toetschijnt. Langzamerhand zal het ingewikkelde bedrijf, ons door dr. Posthumus geschilderd, ontstaan zijn uit een eenvoudiger bedrijf, waarin veel meer verschillende werkzaamheden door den zelfden handwerksman werden verricht. Terwijl dus aanvankelijk eene gilderegeling wellicht mogelijk kan geweest zijn, heeft de ver gevorderde arbeidsverdeeling later het opkomen van afzonderlijke autonome gilden voor elk onderdeel van het bedrijf verhinderd. Eene min of meer autonome regeling van iederen specifieke arbeid door het gilde der engere vakgenooten zou al heel spoedig met de belangen van de industrie in haar geheel in botsing zijn gekomen. Eene industrie met een wereldmarkt vereischte een technische en commercieele leiding, die geen gild haar kon geven. Slechts één enkelen anderen weg ware het haar mogelijk geweest te bewandelen, eenen weg, die blijkens

Ashley ¹⁾ in enkele streken van Engeland gekozen is, n.l. de oprichting van groote fabrieken. In de landen en de streken, waar het Verlagsystem, het stelsel van den huisarbeid, gekozen is, werd dan ook het geheele bedrijf geregeld door de overheid, nu eens het Koninklijke centrale gezag dan weer de stedelijke overheid. Zij nam die taak met groote nauwgezetheid waar en liet zich daarbij voorlichten door de leiders van het bedrijf.

Welke waren nu deze voorschriften te Leiden?

Zooals reeds gezegd is, hadden zij betrekking op alle onderdeelen van het productie-proces. Zij gaven de hoeveelheid en de hoedanigheid van de verfstof aan, die in de kuip moest worden gestort. Zij verboden het dooreen gebruiken van kettingen en inslaggaren. De overheid onderzocht nieuwe procédés, die haar werden aanbevolen. Zij verbood bepaalde krapsoorten of beitsmiddelen. Zij regelde het kammen van de stapelwol en maakte voorschriften omtrent de degelijkheid van de rieten op den weefboom. Zij bepaalde nauwkeurig de afmetingen van de lakens en het gewicht, dat deze moesten hebben. Zij schreef voor hoe de lijst, de zelfkant, er moest uitzien, welke kleur deze moest hebben. Zij deed meer. Zij richtte ten behoeve van den handel en tevens van een beter toezicht van harentwege hallen op, waarin de waren moesten verkocht worden en de ramen, waaraan de lakens, na gevold te zijn, moesten worden opgehangen. Zij omschreef de werkzaamheden, die buiten de stad wel en daarbinnen niet mochten worden verricht. Zij verhinderde, dat de eenmaal te Leiden aangevoerde wol of kleurstof weder naar elders werd gebracht. Weefgetouwen mochten om geen prijs buiten de stad worden gevoerd. Lakens, die niet te Leiden waren gemaakt, mochten daar niet worden geapprêteerd.

De overheid nam in deze industrie geheel de taak over, die elders en in andere bedrijven het gilde toekwam. Streefde het gild er naar om aan alle broeders eene ongeveer gelijke positie te waarborgen, zoo was het te Leiden de stedelijke overheid,

¹⁾ Ashley, l. c. blz. 276 en volgg. over John Winchcomb of Newbury en Stump of Malmesbury. Zie over hen eveneens W. Cunningham en Ellen A. Mc. Arthur, *Outlines of English industrial history*, 1904, blz. 204—205.

die onbepaalde kapitaalsvermeerdering van den enkelen draperier of den enkelen wevers- of vollersmeester trachtte te verhinderen. De productie werd daartoe vastgelegd aan bepaalde maxima. Bepalingen omtrent het aantal knechts, de arbeidsprestatie van den voller of den wever, het getal weefgetouwen en ten slotte het maximum aantal jaarlijks te produceeren lakens vallen onder deze rubriek.

Tegen het platteland werden te Leiden op dezelfde wijze als elders maatregelen genomen. Het was in de stad duur leven; vandaar dat bescherming tegen de concurrentie ten plattenlande noodzakelijk werd. Hier op dit terrein miste de stad de machtsbevoegdheid, die haar tot haar doel kon leiden. Van den graaf wist zij in 1351 te verkrijgen, dat voortaan niemand laken reeden mocht binnen den omtrek van drie mijlen om Leiden, behalve in de vrije steden. In 1451 komt daarbij het recht om binnen de 200 roeden om de stad stedelijke accijnzen te heffen. In 1531 verkrijgen de Hollandsche steden het bekende plakkaat „Ordre op de buitenneringen“, dat de oprichting van weverijen, looierijen en andere ambachten en neringen buiten de steden verbiedt, waardoor dus de opkomst van eene nieuwe draperie ten plattenlande, zooals in Vlaanderen ontstaan was, verhinderd moest worden. Ten deele is dit slechts gelukt.

Over de personen, die het toezicht op de naleving der voorschriften moesten uitoefenen, zal ik kort zijn. Het zijn vooreerst de wardeins, die ik hiervoren hoofdcontroleurs van het bedrijf noemde, eerst vier, later zes in getal, door den Gerechte telkens voor den tijd van een of twee jaren benoemd, wier voornaamste bezigheid was de qualiteit, lengte, breedte en de kleur van de lakens te onderzoeken, en daaraan ten slotte het groote zegel te hechten of ze af te keuren door daarop de herstelbare fouten aan te teekenen. Onder hen staan nog tal van ambtenaren, die elk over een onderdeel van het productieproces gaan, waarouder vooral de printers genoemd moeten worden, omdat dezen de belangrijke taak was opgedragen in de huizen der wevers het op touw staande laken te onderzoeken en hunne bevinding te constateeren op het door den wever in het laken geweven lood, en de meesters van der paertse, die het laken op de paertse, opteekenden, driemalen keurden en van hunne bevinding kond deden wederom door aanhechting van een lood.

Eerst in 1455 krijgen de wardeins hulp bij hun opzicht op het verven door de instelling van staalmeesters, door Rembrandt vereeuwigd, die de kleur der voorwollen lakens, welke men zwart verven wilde, hadden te keuren op het staal, dat aan de blauwververs was geleverd. ¹⁾

De verkoop in het klein ²⁾ mocht te Leiden alleen geschieden door de wantsnijders eerst in het wanthuis, later in de lakenhalle, waar zij met de wantkisten achter hun stal stonden, waarop zij de stoffen te koop aanboden. De positie der wantsnijders was te Leiden anders dan in vele andere middeleeuwsche steden. Voor ieder, die stalgeld aan de stad wilde betalen, stond de gelegenheid open om op deze wijze den kost te verdienen. Van een wantsnijdersgilde is geen sprake; vandaar dat in dit bedrijf de concurrentie zich doet gevoelen, die in gildebedrijven anders zoo goed als ontbreekt.

De handel in het groot ³⁾ berustte in handen van de drapeniers. Over geheel West-Europa boden zij de producten der Leidsche nijverheid te koop in de hallen, die voor hen waren aangewezen. Zoowel in keuren van Nederlandsche als van Duitsche en Deensche steden vinden wij het marktgeld aangeteekend, dat zij te betalen hadden.

In de allereerste plaats is bij den afzet der Leidsche waar te denken aan de Hanzesteden der Oostzee en aan de landen van de Duitsche orde. Maar ook naar Rusland, Littauen, Polen, Silezie, Hongarije, Bohemen en Moravië werd zij uitgevoerd, zooals uit een bericht van 1464 blijkt. Zooveel als in haar vermogen was hebben de Duitsche hanzesteden verhindert dat de Leidsche drapeniers zelve hunne waar ter plaatse gingen verkoopen. Dat was eene benadeeling van de Duitsche kooplieden, die in 1442 der Hanze aanleiding gaf tot het invoeren van den lakenstapel te Brugge. Herhaaldelijk is door de Hanze dit besluit hernieuwd en daaruit volgt reeds dat de Leidsche koopman vele sluipwegen had gevonden om zich aan den stapeldwang te onttrekken. Ook van openlijk verzet tegen het besluit der Hanze wordt melding gemaakt. Op de dagvaart namelijk, die in 1473 te Utrecht tusschen de Hanze en Holland plaats vond, legde

¹⁾ l. c., blz. 153—164.

²⁾ l. c., blz. 264—268.

³⁾ l. c., blz. 238—264.

Leiden de verklaring af, dat haar pooters hun lakens niet op den stapel zouden brengen. De vrede van 1474 hergaf den Leidenaars hun vrijheid; nochtans heeft de Hanze meerdere malen getracht wederom den stapeldwang in te voeren. Naast de steden aan den Rijn, van Wesel tot Straatsburg, vinden wij verder het Leidsche laken in het hart van de Vlaamsche en Brabantsche industrie te koop geboden. In het Leidsche afzetsgebied komt in de 16e eeuw een belangrijke wijziging. Aan de Oostzee gaan de markten langzamerhand voor Leiden verloren, dat zijn débouché begint te zoeken in Frankrijk en de Latijnsche landen.

De groote concurrent, die tegen het midden der 15de eeuw het Vlaamsche, Hollandsche en Brabantsche laken begint te bestrijden, is Engeland. Met een enkel woord sprak ik hiervoren reeds van de opkomst van de Engelsche lakennijverheid. Deze kon eerst plaats vinden, toen de nijverheid uit de handen van het ambachtsgilde was overgegaan in die van den drapenier met zijne huisarbeiders. ¹⁾ In 1446 en 1464 vinden wij in het verbod van invoer van Engelsche lakens in de Nederlanden het duidelijkste bewijs van de plaats, die het Engelsche laken hier te lande toen reeds innam.

Deze concurrentie leidde nog tot een andere wijze van verweer. Om de ouderlinge mededinging van de Leidsche drapeniers tegen te gaan hooren wij, dat dezen zoowel te Amsterdam als later te Antwerpen een verkoopskartel hebben opgericht (1530 en 1552), dat beheerd werd door cantoormeesters, die door de deelhebbende drapeniers waren aangewezen „om altijts regardt ende toesicht te hebben, sulcx dat deselve laeckenen tot haere alder profyt vercoft ende gesleten sullen moegen worden“.

Belangwekkender nog dan de beschrijving van den afzet der lakens is de uiteenzetting van de wijze, waarop Leiden zich van wol voorzag. ²⁾ Van het oogenblik af (1396), dat Leiden voor zijn hoofdproduct alleen gebruik gaat maken van Engelsche wol is het lot van de Leidsche draperie en van hare tallooze werklieden afhankelijk van de home-politiek der Engelsche koningen en van hun oorlogen met Vlaanderen en Holland. Zoolang Engeland zelf geen noemenswaardige lakennijverheid, althans geen exportindustrie, bezit, ligt het op den weg van

¹⁾ Ashley, l. c. blz. 259—261.

²⁾ Posthumus, blz. 182—234.

het Engelsche belang de opbrengst der groote schapenteelt van abdijen en Koninklijke of heerlijke bezittingen naar het vaste land van Europa uit te voeren, vooreerst naar Brugge en in 1346 na de verovering van Calais door Edward III, naar die stad. „La leyne d'Engleterre est a poy la moytié de la value de tote la terre par an“, zegt in 1297 eene Parlementsakte. ¹⁾ Leidens bloei valt na de vestiging van den Engelschen stapel te Calais; het spreekt dus van zelf dat de Leidsche bronnen, die ons overgeleverd zijn, in hoofdzaak over dien stapel spreken, tot het jaar dat de stapel door de verovering der stad te loor gaat.

Te Calais dus voorzagen zich de Leidsche drapeniers van wol, meestal van de vellen en in veel mindere mate van balenwol. Tal van traktaten tusschen het bestuur van den stapel en Leiden zijn gesloten om den inkoop der wol en de betaling der schuld te regelen. De drapeniers kochten zelven de wol in; een afzonderlijke wolhandel, zooals in de Zuid-Duitsche steden ²⁾ voorkwam, bestond te Leiden niet. De gewone vorm, waarin de handel gedreven werd, is de handeling voor gemeene rekening, de compagnies temporaires d'achat, door Pirenne ³⁾ genoemd. De gezamenlijke drapeniers zonden namelijk twee of drie gemachtigden („gesellen“ of „fenten“) met het noodige contante geld naar Calais. De acte van „deeling“ moest den wardeins worden voorgelegd en door het Gerecht worden bezegeld. Meer dan in de deeling opgegeven stond, mocht men niet koopen en het gekochte moest door den kooper zelf worden verwerkt. Later was het ook vergund gedeeltelijk op crediet te koopen. Voor het niet contant betaalde bedrag werden schuldbekentenissen afgegeven, die onmiddellijk geëxecuteerd konden worden; terwijl eerst op het einde der 15^e eeuw de wissel in zwang kwam.

Zooals uit de bijlage V van Dr. Posthumus' boek, waarin de wolinvoer in de jaren 1398—1543 wordt opgegeven, blijkt is de wolaanvoer te Leiden zeer onregelmatig geweest. Om een

¹⁾ Monumenta Germaniae, Scriptores, XXVIII blz. 639.

²⁾ Zie o. a. Ascan Westermann, die Zahlungseinstellung der Handlungsgesellschaft der Gebrüder Zangmeister zu Memmingen und Augsburg, in Vierteljahrsschrift für Social- und Wirtschaftsgeschichte, Bd. VI (1908) Heft 3/4, blz. 460—516.

³⁾ Pirenne, l. c. II blz. 64.

voorbeeld van die wisselvalligheid van den aanvoer in een betrekkelijk klein tijdvak te geven, deel ik de cijfers over de jaren 1449—1465 mede:

vellen	vellen	vellen
1449: 199.197	1455: 273.416	1461: 311.300
1450: 130.238	1456: 384.167	1462: 336.662
1451: 450.793	1457: 220.339	1463: 349.922
1452: 254.636	1458: 278.903	1464: 41.824
1453: 315.704	1459: 348.047	1465: 235.068
1454: 123.496	1460: 292.704	

Uit deze cijfers blijkt voldoende, dat eene industrie, die over zoo afwisselende hoeveelheden grondstof kon beschikken, de stabiliteit miste, welke voor haren voortdurenden bloei noodzakelijk was. Was reeds in gewone tijden de weg, dien de te Calais gekochte wol moest nemen, onveilig door zeeroovers — per zeeschip toch werd ze naar een Zeeuwsche haven vervoerd, waar zij op kleine Leidsche beurtschepen werd overgeladen —; in woelige tijden van regionale veeten of van oorlogen tusschen Engeland en Bourgondië was die onzekerheid nog grooter en moest zelfs het transport geheel worden gestaakt of werd Calais voor de Hollanders gesloten. Toen Philips de Goede in 1434 het beleg voor Calais sloeg, werd zelfs alle inkoop daar ter plaatse onmogelijk en de Leidsche bevolking leed daaronder ontzaglijk. Van Mieris schildert den toestand te Leiden toenmaals in de volgende woorden: „hoe dat Leiden overmits den oorloge, daerom dat sy uyt Cales noch uyt Engelandt geen wolle en hebben konnen krygen, haere neeringe van de draperie seer grootelycks veraftert heeft geweest, waerby haer gemeente veel hebben moeten ruymen in andere steden en landen om haer brood te winnen“. De toestand bleef slecht gedurende den geheelen Engelschen oorlog, die van 1436 tot 1445 gevoerd werd. Wel gaf de wapenstilstand van 1440 eenige verademing, maar betere tijden braken eerst na het sluiten van den vrede aan. Toen brak eene nieuwe periode voor den Calais-handel en tevens de bloeitijd voor de Leidsche draperie aan. Dat wil echter niet zeggen, dat alle moeilijkheden tusschen the masters of the staple court en Leiden voor goed uit de wereld waren. Want daarvoor hadden beide te zeer hunne middeleeuwsche be-
langten op middeleeuwsche wijze te verdedigen. Jarenlang duurde

bijvoorbeeld de strijd over de vrijheid om de voor Leidenaars gekochte wol elders dan te Leiden te doen verwerken, m. a. w. om met de gekochte waar te doen, wat den kooper goed dacht. En ook de Rozenoorlog wierp gedurende 30 jaren (1455—1485) zijn schaduw op den wolhandel. Kapers maakten de ladingen buit en de Leidsche drapeniers konden hunne koopmansschulden niet betalen, waarvoor de stad ten slotte borg moest blijven.

Ik kan natuurlijk den schrijver in zijn betoog over den invloed van de buiten- en binnenlandsche politiek op den economischen toestand van Leiden niet op den voet volgen. Maar één historisch feit mag toch zeker de vermelding niet ontgaan, omdat het ten slotte het verval der Leidsche draperie tot stand bracht. Ik bedoel de binnenlandsche protectionnistische politiek van Engeland, waarvan wij de gevolgen te Leiden in het begin der 16de eeuw zwaar gevoelden. ¹⁾ Tot nog toe had Engeland zijn wol onverwerkt of als halffabrikaat uitgevoerd en lakens ingevoerd. Langzamerhand was in dien toestand verandering gekomen. Engeland verbood den invoer van vreemde lakens, bevoordeelde de vestiging van buitenlandsche wevers en was aldus oorzaak dat minder wol ter stapel werd gebracht. In 1522 en 1524 was de stapelvoorraad te Calais zoo klein, dat men zich te Brugge ²⁾ van Spaansche wol moest gaan voorzien. Nog na den afloop van het traktaat met den stapel in 1522 bleef men zich echter te Calais van Engelsche wol voorzien. Door het gebrek aan Engelsche wol werd Leiden zoodanig getroffen, dat het wederom een tijd van groote depressie doorleefde, die haar hoogtepunt vond in de crisis van 1533. Met den overgang van Calais in handen van den Franschen Koning in 1558 was het met den stapel gedaan. Nog werden pogingen gedaan om Engelsche wol uit Brugge te betrekken, maar daar was nimmer een voorraad, die aan de Leidsche

¹⁾ Diezelfde gevolgen ondervonden ook de andere Hollandsche draperie-steden. Zie: A. J. M. Brouwer Ancher, de Gilden, 1895, blz. 197 vlgdd.

²⁾ Als een bewijs hoe de middeleeuwsche overheid er op uit was om te verhinderen, dat de eene grondstof onder den naam van een andere werd verkocht, diene de mededeeling van R. Häpke, l. c. blz. 241, dat als verkoopplaats van de wol te Brugge de Cruudhalle werd aangewezen, terwijl voor de Engelsche wol het Wolhuis bestemd bleef.

eischen kon voldoen, zoodat meer en meer van Spaansche wol moest worden gebruik gemaakt.

Over den toestand van alle bij het lakenbedrijf betrokkenen is hiervoren slechts een enkel woord gezegd, zoodat het mij in het belang van een goed inzicht in de industrie en haar gevolgen wenschelijk toeschijnt nog het een en ander daaromtrent aan schrijvers V^{de} Hoofdstuk te ontleenen. Aan het hoofd van het bedrijf stond de koopman-drapenier, die al de specifieke bewerkingen door werklieden in hun eigen huis deed verrichten. De vorm van het bedrijf is dus het „Verlagsystem“ en niet het handwerk. Men moet zich evenwel hoeden in den drapenier steeds den rijken kapitalistischen groot-ondernemer te zien. In de eerste plaats is slechts een deel van hen zeer vermogend; en vervolgens zijn hun aller ondernemingen niet groot, daar het maximum aantal lakens, dat door den enkelen drapenier mocht worden gereed, vrij gering was (omstreeks 1500 : van 160 tot 240 lakens per jaar). Meerdere drapeniers behooren zelfs tot de minvermogenden. Ook Doren kwam tot soortgelijke conclusie omtrent den toestand te Florence, hoewel daar het wol-gild beter in staat was voor zijne minder vermogende leden te zorgen. De helft van de in 1498 aanwezige 127 drapeniers rekent de schrijver der Leidsche lakenindustrie tot de rijken en zeer rijken. Ik heb deze bewering getoetst aan de cijfers, ¹⁾ geput uit de registers voor de vermogensbelasting van dat jaar en ben toen tot de volgende vergelijking gekomen:

van de geheele bevolking hadden een vermogen van:		van de drapeniers hadden een ver- mogen van:
boven 10000 ƒ :	8 = 0.7 %	2 = 1.7 %
5000—10000 ƒ :	17 = 1.5 "	5 = 4.2 "
1000—5000 ƒ :	216 = 19.2 "	57 = 48.3 "
100—1000 ƒ :	885 = 78.6 "	54 = 45.8 "
totaal boven de 100 ƒ :	1126 = 100 %	118 = 100 %.

Daaruit blijkt dat, terwijl van de geheele bevolking met meer dan 100 ƒ vermogen meer dan drie vierden een vermogen rijk waren van minder dan 1000 ƒ , de grootste helft der drapeniers een grooter vermogen bezat. Dit verschijnsel heeft niets opmerkelijks. Om het bedrijf van drapenier goed uit te

¹⁾ Posthumus, blz. 278 en 386—387.

oefenen was een vrij groot bedrijfskapitaal noodig, zoodat waarschijnlijk hoofdzakelijk de rijkste burgers zich tot dat bedrijf aangetrokken konden gevoelen. Maar uit de gegeven cijfers blijkt nog niet, dat die vrij groote vermogens in de draperie zelve verdieud waren. De schrijver ¹⁾ berekende de bedrijfswinst van den drapenier in de 15de eeuw op 13 pCt. van den verkoopprijs van het laken, dus op 15 pCt. van de bedrijfskosten. Of zulk een winst groot of klein mag genoemd worden in vergelijking met de winst uit anderen handel of industrie, wordt niet vermeld. Sombart ²⁾ deelt echter eenige winstpercentages uit denzelfden tijd mede, die zouden doen gelooven, dat het Leidsche cijfer vrij normaal mag worden genoemd.

De toestand van de talrijke wolarbeiders te Leiden komt slechts weinig overeen met dien, welken men niet zelden aanneemt in het middeleeuwsche ambacht te hebben bestaan. Handwerker was de wolarbeider meestal niet, hoewel de wever in den loop der 15de eeuw drie jaren moest geweven hebben om zich als meester te mogen vestigen. Ook de meester werkte op dezelfde wijze als de tegenwoordige huisarbeider, dat wil zeggen: hij bewerkte de grondstof of het halffabrikaat van den drapenier en leverde die wederom aan dezen af na het voor de bewerking bedongen loon te hebben ontvangen. Gedurende zijn arbeid moest zijn huis openstaan voor de vele contrôleurs, die hem werden gezonden. Zijn loon werd tot 1545 niet van overheidswege geregeld, maar bij onderling goedvinden. Zijn economische positie was echter van dien aard, dat de overheid uit vrees dat de lage loonen, die de drapeniers in den laatsten tijd gaven, den wever uit de stad zouden drijven, meende te moeten ingrijpen. In den winter waren de loonen lager dan in den zomer. Het weefgetouw is te Leiden het eigendom van den wever en wordt dezen niet door den drapenier geleverd. Soms was het dezen bij zijn optreden als wever moeilijk het weefgetouw contant te koopen; koop op afbetaling komt althans voor. Een enkele maal wordt melding gemaakt van een zelfstandigen-wevermeester. In 1448 krijgt zulk een wever het recht zelf te drapenieren. Het kan dus voorkomen, dat de wevermeester drapenier wordt

¹⁾ Posthumus, blz. 277.

²⁾ W. Sombart, *der moderne Kapitalismus*, Bd. I blz. 224, 225.

en later wellicht weer terugkeert in de categorie, waaruit hij kwam. ¹⁾ Bij zijn weefarbeid heeft hij de hulp noodig van een of meer knechts; slechts de smallere lakens waren door een enkelen werkman te behandelen. Als arbeidsbeurs voor de gezellen en de meesters diende de weversplaats. Gegevens omtrent het jaarlijksch inkomen van den meester, van diens „weversknaep” of „leerknaep” kon de schrijver niet bijeenbrengen. Van 60 wevers, van wie hij het vermogen kon te weten komen, hadden 27 een vermogen van minder dan 100 fl en 13 geen vermogen. Onbevredigend mag men dus in 1498 den toestand der wevers niet noemen, maar bij de beoordeeling der zoeven genoemde cijfers mag niet worden vergeten, dat juist de voorafgaande jaren gunstig waren geweest. ²⁾ Wat de lakenproductie aangaat, mag men het jaar 1499 wel tot de gunstigste rekenen. Hoewel daaromtrent met zekerheid niets kan worden gezegd, mag men aannemen dat de financiële positie der weversmeesters zeer ongunstig zal zijn geweest na de herhaalde en langdurige werkloosheid in de eerste helft der 16de eeuw. Hoe wisselvallig de lakenindustrie was, blijkt ook uit de door dr. Posthumus naar de opbrengst van den lakenaccijns berekende lakenproductie in de jaren 1470—1573. In de jaren 1484—86 daalt die productie b.v. op eens met 5000 lakens op een aantal van 24.500; tusschen 1494 en 1496 ligt een verschil van 6500 stuks; in 1502 stijgt de productie met 5000 stuks; in 1504 volgt eene evengroote daling; 1532 vertoont eene daling van 9000 stuks bij het daarvan onmiddellijk voorafgaande jaar en sedert dien gaat de industrie met reuzenschreden achteruit. De maximale productie der genoemde periode valt in 1521 met 28.987 stuks; de productie is in 1532 gedaald tot 15.730 stuks in 1547 tot 11.845 stuks, bereikt in 1539 het getal van 6113, valt nog lager in 1564 tot 3335 stuks en bedraagt in 1573 slechts 1086 stuks, dat is dus niet meer dan $\frac{1}{27}$ van de productie van 1521.

Het onmiddellijk gevolg van zulk eene wisselvalligheid in de nijverheid was een dusdanig gebrek in de slechtere jaren, dat men elders een goed heenkomen zocht, en dat in gunstige jaren

¹⁾ Een aantal voorbeelden bij Posthumus in noot 2, blz. 301.

²⁾ 1496 wolaanvoer 410.940 velien; lakenproductie 17.370 stuks.

1497	„	328.728	„	„	22.500	„
1498	„	332.553	„	„	23.430	„

het tekort aan arbeidskrachten van elders (uit Vlaanderen en uit andere Hollandse steden) moest worden aangevuld. Intusschen, voordat de werklieden er toe overgingen om elders werk te zoeken, was een geest van ontevredenheid onder hen ontstaan, die soms voor de rust in de stad gevaarlijk werd. Deze uitte zich dikwijls in een „uutganc“, eene werkstaking, die gepaard ging met het tijdelijk gezamenlijk verlaten van de stad. Van dit middel werd door de vollers nog meer dan door de wevers gebruik gemaakt. De vollers waren even talrijk als de wevers en vormden eene uiterst roerige groep, die niet ophield zich te verzetten tegen verlaging van loonen en steeds op verhooging van loon aandrong. Uit 1372, 1391, 1393, 1435, 1443, 1455, 1470 en 1478 zijn vollersstakingen bekend, die door dr. Posthumus uitvoerig worden beschreven ¹⁾. Waarom waren de vollers zooveel eer tot werkstaking gereed dan de overige lakenarbeiders? De vollers waren vooreerst voor een belangrijk percentage uit de Zuidelijke Nederlanden afkomstig; hun arbeid was zwaar en van veel langer duur dan de arbeidstijd der wevers. Naakt moesten zij hun werk verrichten, dat reeds in den nacht begon, voor een loon, dat niet hoog mocht genoemd worden en nog verminderd werd door de toepassing van het truckstelsel. Een groot aantal meestervollers bezaten geen vermogen en de vollersknechten bezaten niets. Hun zware arbeid vereischte grootere lichaamskracht, die zich al licht omzet in daden van geweld. Tenslotte zal ook deze reden tot hunne lichtontvlambaarheid hebben medegewerkt; het feit namelijk, dat de meester van vijf tot zeven knechten in zijne werkplaats aan den arbeid had, een aantal dat in de weverswerkplaats nooit werd bereikt.

De groote achteruitgang der industrie in de 16^e eeuw te Leiden deed vele werklieden de stad verlaten en maakte vele blijvenden tot paupers, die door de liefdadigheid moesten worden onderhouden. Die achteruitgang had geen enkelvoudige oorzaak. De Engelsche concurrentie en die van andere Hollandsche steden was van die oorzaken de voornaamste. In Vlaanderen ²⁾ had men meer dan eene eeuw vroeger het verval der industrie trachten tegen te houden door het lakenbedrijf vrij te maken

¹⁾ Blz. 333—342.

²⁾ H. Pirenne, l. c. II blz. 57.

en den gilden de autonomie te schenken. Doch ook deze maatregelen waren te vergeefs geweest. Te Utrecht ¹⁾ had men pogingen gedaan om door opheffing van alle reglementeering in 1492 het het bedrijf te verlossen van wellicht te knellende banden; doch ook deze pogingen hadden geen gevolg. Te Hamburg ²⁾ was in 1507 de draperie reeds sterk verzwakt; Wesel ²⁾ constateerde in 1530 een sterken achteruitgang. In de periode 1428—1475 was de lakennijverheid te Goch ²⁾ tot de helft van haren omvang verminderd. Te Brugge ²⁾ was de toestand in het midden der 16^e eeuw zoo slecht geworden, dat de Raad voor elk stuk aldaar gefabriceerd laken eene premie van 1 dukaat uitloofde. Straatsburg ²⁾ gaat sedert 1500 gestadig achteruit.

Naast de Engelsche concurrentie, ofschoon daarmede nauw samenhangende, stond de stijging van den prijs van de Engelsche wol, die voor Leiden de onontbeerlijke grondstof was. De oorlogen tusschen Karel V en Frankrijk en tusschen Denemarken en de steden aan de Oostzee had de afnemers van de Leidsche lakens, die bestemd waren voor de bekleeding van den burger, minder koopkrachtig gemaakt, zoodat zij duurder prijzen moeilijk konden betalen. Voeg daarbij dat de bij uitstek ingewikkelde en in kleinigheden afdalende overheidsinmenging in het productieproces eene wijziging van die productiewijze bemoeilijkte en het opkomen van een nieuw product verhinderde en de achteruitgang der industrie kan worden verklaard. Eene nieuwe industrie, die zich meer aanpaste aan de gewijzigde behoeften, ontstond eerst op het einde der 16^e eeuw, waaraan Dr. Posthumus een tweede deel zal wijden, dat naar men hopen mag een beter lot moge beschoren zijn dan zoovele andere vervolgen, die steeds in de pen zijn gebleven.

Aan het einde van mijne aankondiging gekomen, is het mij een voorrecht om te zeggen, dat ik van het werk van Dr. Posthumus met leedwezen afscheid neem. De bestudeering daarvan kan niet anders dan den indruk wekken, dat het den schrijver te doen was om ernstig werk te leveren, wars van eene vooropgezette tendenz. Ik rekende het niet tot mijne taak hem wellicht op de eené of andere kleine onnauwkeurigheid te betrappen.

¹⁾ Mr. S. Muller Fzn., l. c.

²⁾ G. Schmoller, l. c. blz. 512—514.

Een voortreffelijk werk leidt men niet bij den lezer in door te wijzen op enkele leemten. De aankondiger toch weet niet of de beschikbare bronnen de aanvulling dier leemten zouden hebben toegelaten; en het ontdekken van kleine onjuistheden is bij dezen stand van zaken meer het product van het toeval dan van grondige kennis van het behandelde onderwerp.

Wanneer het aangekondigde boek iets bewijst, is het zeker het feit, dat de Staathuishoudkunde in Nederland op dit oogenblik in de gelukkige omstandigheid verkeert, dat met ernst en met moed begonnen wordt aan de opsporing van de bronnen der economische geschiedenis van ons vaderland. Was het aantal van hen, die zich daarmede bezighielden, voor een tiental jaren nog gering; konden wij toen alleen wijzen op enkele veteranen; thans is eene nieuwe schare ijverig getogen aan den arbeid, die ons nog wachtte. Het getuigt van eenige vooringenomenheid om dit verschijnsel toe te schrijven aan de ten onzent opgekomen arbeidersbeweging van de laatste jaren. Ik voor mij zou eer geneigd zijn de vraag te stellen of het niet het dikwijls voortreffelijke werk onzer Duitsche en Engelsche bureu was, dat tot ontginning van dit zoo goed als maagdelijke terrein den stoot gaf.

Januari—April 1909.

PH. FALKENBURG.